

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(III. és befejező közlemény.)*

IV. A harmadik hadivállalat (1601).

Győr visszafoglalása 1598-ban a császári hadsereget abba a szerencsés helyzetbe juttatta, hogy Buda ostromát megkísérelhette volna, mindazonáltal e régóta dédelgetett terv megtörött a főparancsnokság örökös habozása és késedelmezése miatt, miközben Kanizsa 1600-ban török kézre került. Ez a körülmény új fordulatot adott az eseményeknek.

Kanizsát az olasz közvélemény „Itália előbástyája”-ként tekintette,¹ miért is eleste döntő indítékául szolgált Aldobrandini harmadik expedíciójának, mely a Ferdinánd gráci főherceg parancsnoksága alatt vezetett 1601-iki hadjáráshoz fűződik.²

Aldobrandini 1601 május 12.-én vette át a Lazio, Salina, Marca, Umbria és Toscana tartományaiban toborzott pápai zsoldos segélycsapatok parancsnokságát, melyek létszáma majdnem 10.000 főre rúgott, 50 századra oszolva.³ Ezeket kilenc ezredbe osztotta, melyek élére Paolo Savelli, Orazio Baglioni, Alfonso Bevilacqua, Bisaccione Bisaccioni, Carlo Felice Malatesta, Lazzaro Magoni, Celio Parisani, Giovanni

* Az I. és II. közlemény az 1939. évfolyamban jelent meg.

¹ V. ö. *Domenico Bernino*, *Memorie storiche di ciò che hanno fatto li Sommi Pontefici nelle guerre contro i Turchi* (Roma 1685), p. 256: „... la fortezza di Canissa propugnacolo d'Italia e della Germania in quelle parti...”

² A hadjárat történetére összefoglaló elbeszéléssel szolgál: *Ortelius Redivivus*, *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Oberungarn*, (Nürnberg 1615), pp. 515—24; *Ottone Sponcir*, *Historia delle attioni de'Re dell'Ungaria* (Venezia 1685), pp. 134—145; *Istvánfi*, i. m. 474—477. ll. Kanizsa ostromáról lásd e fejezet 36-ik jegyzetében felsorolt irodalmat. Aldobrandini részvételét e hadjáratban ismertetik: *Horvat*, i. m. 139—210. ll.; *Fraknói*, i. m. III. k. 257—259. ll.; *Pastor*, i. m. XI. k., 220—224. ll.

³ *Vatikáni levél*. Borgh. IV. 225. számú kódex 37. l., hol kimutatás található a pápai csapatok megoszlásáról is.

Batt. del Sale és Vincenzo di Santa Croce állítottak ezredesi rangban; följük pedig a legfelsőbb parancsnokság gyakorlására, mint tábornok, Flaminio Delfini neveztetett.⁴ Az expedíció műszaki tanácsosa Federico Ghislieri ezredes lett.⁵ A vállalat alacsonyabbrangú tisztjeiről és résztvevőiről nincs adatunk. Megjegyzendő azonban, hogy Aldobrandini parancsnoksága alá rendeltetett Ferdinánd toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de' Medici tábornok vezette 2.000 főnyi segélycsapata,⁶ továbbá Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelemnek Carlo Rossi kapitány vezérelte 100 főnyi lovascsapata is.⁷

A hadjárat főhadiszállásául Ferdinánd főherceg székhelye, Grác volt kijelölve.⁸

A pápai segélycsapatok két hadtestbe tömörülve június elején útra keltek Rómából, s július 6-án Grácba érkeztek.⁹ Itt táborozott már a kb. 8.000 főnyi császári hadsereg, melyhez Aldobrandininak 10.000, Medicinek 2.000 és II. Fülöp spanyol királynak Lorenzo Madrucci vezette 4.000 főnyi segélyhada csatlakozott, úgy hogy a tábor létszáma kb. 24.000 főre rúgott; ebből 20.000 gyalogos, 4.000 pedig lovas volt.¹⁰ A hadjárat híre az olasz nemesség köréből több önkéntest vonzott a gráci táborba, hová, többek közt, Ascanio Sforza, Mario Farnese és Francesco Dal Monte önálló zsoldoscsapatokkal érkeztek.¹¹ Polidoro Ancelli pedig a mantovai fejedelemtől hozott ígéretet, megállapítandó feltételekkel, a hadjáratban való személyes részvételre.¹²

A hadjárat célját illetőleg azonban csak nehezen jött létre a megállapodás. Aldobrandini egyenesen Kanizsa megvívására szervezte meg az expedíciót, s a mantovai fejedelem is ugyanezen célra ígerte közreműködését; Ferdinánd főherceg, mivel Kanizsa elestével saját tartományának végvárát vesztette el, szívvel-lélekkel felkarolta ezt a tervet a császár

⁴ Az előbbi jegyzetben említett Borghese-kódexen kívül lásd: *Libro di F. Delfini*, p. 40.

⁵ V. ö. C. *Promis*, *Miscellanea di Storia italiana*, XII. k., 610—612. ll.

⁶ V. ö. C. *Promis*, *Miscellanea di Storia italiana*, XIV. k., 762—764.

⁷ *Mantovai áll. levt.*: Dipartimento degli affari esteri II, busta 427: „Istruzione del Duca a P. Ancelli“, 1601 jún. 4.

⁸ V. ö. *Alfons Hubert*: *Geschichte Österreichs* (Gotha 1892), IV. k., 407. l.

⁹ Lásd a *Vatikáni-könyvt.*-nak Urb. Lat. 1069. jegyű kódexében az „Avvisi di Roma“ 1601 júl. 21-i számát, mely közli a Grácban 7-én és 9-én kelt tudósításokat.

¹⁰ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio da Gratz: *Annibale Chiello* aug. 5-én kelt levele.

¹¹ Urb. Lat. 1069, f. 427: Avviso di Roma, júl. 21; f. 429: Avviso di Venezia, júl. 24.

¹² Lásd a 7. sz. jegyzetben idézett forrást.

tanácsosaival szemben, akik Budá megvívása érdekében kardoskodtak. Ezek befolyása alatt Rudolf Dietrichstein híborost küldte a pápához, hogy meggyőzze őt Kanizsa ostromának kockázatos voltáról, s rábírja a pápai segélyhadaknak Buda alá való rendelésére. A pápa június 30.-án kelt brevéjében ezekkel a szavakkal válaszolt a császárnak: „Kanizsa a gráci főhercegek tartózkodási helye, az Itáliába vezető út kapuja, új háborúk irmagja, mely a törökök birtokában maradván, éppen Itáliához való közelsége miatt, a kereszténységnek igen káros gyümölcsöket teremne; visszaszerzésére kell tehát törekedni az olasz fejedelmek segítségével, akik erre a célra felajánlják közreműködésüket, nem pedig késedelmeskedni, mert megvívásával nagy haszon, elejtésével viszont még nagyobb kár hárul a kereszténységre.”¹³ E levél hatása alatt a császár végre is engedett Ferdinánd főhercegnek, minek következtében a Grácban július 16.-án tartott haditanács a hadjárat objektumául Kanizsa városát tűzte ki.¹⁴

Ferdinánd főherceg haladéktalanul megtette az előkészületeket a hadseregnek harc képessé tételére. Az útban levő mantovai fejedelmet helytartó-tábornokává, Don Giovanni de' Medicit a toscanai és a spanyol zsoldosok tábornokává,¹⁵ Orfeo Galeanit pedig a tűzéréség tábornokává¹⁶ nevezte ki. Aldobrandini sem késlekedett készen tartani a pápai hadakat, melyeket ezúttal hat ezredbe vont össze, s ezek élére Malatesta, Baglioni, Savelli, Bisaccioni, Magoni és Ghislieri ezredeseket állította.¹⁷ Mindazonáltal a hadjárat megindítása megkésett Ferdinánd főherceg miatt, mert ő minden áron be akarta várni Gonzaga mantovai fejedelem érkezését. Aldobrandini viszont megbocsáthatatlannak tartva minden késést, a főherceg elhatározása ellen a pápai hadakkal tüntetőleg Zágrábba vonult, hová követte őt Medici is, aki mint a toscanai nagyherceg és a spanyol király helytartó-tábornoka. vonakodott elismerni maga felett a főherceg helytartóját, a mantovai fejedelmet.¹⁸ S habár a mantovai fejedelem augusztus elején 200 vértés, 200 alabárdos és 250 muskétás kíséreté-

¹³ *Vatikáni levt.*, Arm. XLIV, vol. XLV, n. 195.

¹⁴ *Urb. Lat.* 1069, f. 436; Avviso di Roma, júl. 25.

¹⁵ U. ott. f. 441; Avviso di Roma, júl. 28; f. 524; Avviso di Venezia, szept. 1.

¹⁶ V. ö. *Dom Calmet*, Bibliothèque Lorraine, ou Histoire des hommes illustres qui ont fleuri en Lorraine (Nancy 1751), coll. 403–404; *Robert Parisot*, Histoire de Lorraine, v. II (Paris 1922), p. 278.

¹⁷ Lásd a *Vatikáni-könyvt.* Urb. Lat. 818. jegyű kódexének 520–524. lapjain olvasható „Ristretto di progressi intorno all'impresa di Cannissa” c. tudósítást.

¹⁸ *Urb. Lat.* 1069, f. 445; Avviso di Venezia, aug. 4; f. 458; Avviso di Roma, aug. 4. szerint Aldobrandini csak július 23.-án követte Grázból 17-én elvonult seregét Zágrábba.

ben megérkezett,¹⁹ a szórakozások és vetélkedések közepette a grázi udvarban mi sem történt a hadjárat megindítására. „Maig — írják 1601 aug. 19.-én²⁰ — egyáltalán szó sem esett háborúról, s csak most határozták el, hogy 22-én el fognak indulni Kanizsa ostromára.“ Aldobrandini tehát nem ért célt, azonfelül súlyosan megbetegedett, minek következtében helytartó tábornoka, Delfini vette át a pápai hadak parancsnokságát. Ennek azonban Malatesta, Baglioni és Savelli ezredek felmondták az engedelmességet, s elhagyva a pápai tábort, Don Giovanni de' Medicihez csatlakoztak; helyükbe két ezred élére Antonio del Bufalo és Carlo Giacobazzi ezredest állították, míg a harmadik ezred a többiekbe olvadt.²¹ Ily módon az eredetileg kilenc ezredből álló, majd hatra csökkentett pápai hadsereg öt ezredre fogyott: Bisaccione, Magona, Ghislieri, Del Bufalo és Giacobazzi ezredes vezetése alatt.

Augusztus 21-én Medici, aki időközben visszatért volt a főhadiszállásra, a toscanai segélycsapatokkal elhagyva Grácot, megindult Kanizsa felé,²² s követte őt 22-én a császári hadsereg zöme Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem vezetése alatt; 23-án pedig Ferdinánd és Miksa főherceg az Orfeo Galeani vezette tüzérséggel, végül Madruzzi a spanyol segélycsapatokkal.²³ Találkozási helyül Ternitz volt kijelölve, hová 31-én megérkezett a Flaminio Delfini vezette pápai hadsereg is,²⁴ miközben a beteg Aldobrandini Zágrábból Varasdra vitette magát, s ott szeptember 16.-án meghalt. Szeptember 3-án Ferdinánd főherceg seregszemlét tartott, s másnap az egész táborral megindult Kanizsa felé; a hadsereg, melynek elővédjét Don Giovanni de' Medici vezette, 9-én megközelítette Kanizsát.

*

* * *

¹⁹ Az Avviso di Venezia idézett aug. 4-i számán kívül lásd az Urb. Lat. 1069, f. 532: Avviso di Venezia, szept. 8.

²⁰ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio da Innsbruck e Graz: *Ippolito Guidoni Grázban* az id. dátum alatt kelt levele.

²¹ *Velencei áll. levt.*, Dispacci Germania, Reg. XXXI, p. 174, Prága 1601 szept. 13; Urb. Lat. 1069, f. 562: Avvisi di Roma, szept. 19: Urb. Lat. 818, f. 520.

²² *Urb. Lat.* 1069, f. 532: Avvisi di Venezia, szept. 8-i sz. A következő eseményekre lásd a megállapított tervet az Urb. Lat. 1069, f. 557: Grácban szept. 3-án kelt levélben.

²³ *Mantovai áll. levt.*, Carteggio d'Ungheria, E. V. 3, busta 533: *A. Stiggio*-nak Eleonora mantovai fejedelemasszonyhoz Ternitzben szept. 1-én kelt levele.

²⁴ *Mantovai áll. levt.*, Minute, busta 2254: Stiggionak Kanizsán szept. 15-én kelt levele.

Kanizsát²⁵ a kelta „Corrhudunum“ (ebhely) állítólagos erődjéből származtatja a hagyomány, melvet a későbbi latin elnevezés, „Canissa“ (nőstény kutya), megerősíteni látszik. Bizonyos, hogy a római korban „castrum“ volt, mely a honfoglalás után települési helyül szolgált; 1521-ben pedig már tekintélyes vár (arx)-ként szerepelt. Egyre fokozódó jelentőségéhez mért erősítése a mohácsi vész után kapott nagyobb lendületet. Ekkor Nádasdy Tamás birtokába jutott. Ő a vár elavult középkori erődítményeit az átmeneti kor kezdetleges bástyaival pótolta, Giovanni Maria Speciecasa nápolyi hadiépítész közreműködésével. Halála (1566) után a kincstár különös gondot fordított a gráci főhercegek tartózkodási helyévé lett várnak teljesen korszerű erősséggé alakítására. E végből Pietro Ferabosco és Sallustio Peruzzi építészeket 1568-ban Kanizsára küldötték. Ezek az új építkezések végett a mocsaras területeket részben lecsapolták, a vár lakóhelyiségeit átalakították, s a Nádasdy-féle erődítményeket kettős védőövvvel helyettesítették. Majd Ferabosco, modern olasz bástyaöv építésére, különböző terveket készített, melyek közül a legalkalmasabbnak látszó, Ottavio Baldigara építész ellenőrzése alatt, 1576 és 1590 között meg is valósult.

A vár építészeti fejlődése grafikai forrásokból is nyomon kísérhető. Ezek közül kiváló fontosságú Ferabosco 1572-ben készült tervrajza,²⁶ a korábbi állapotot feltüntető ábrázolás miatt. Déli felében ott látjuk a várnak azidétt még fennálló részeit: nyugat felől egy román stílusú s apsziszával délre fordított templomot, s mellette keletre két négyzet-alapú épületet, melyek közül az egyik „Landhaus“, a másik „Casa di munizione“ névvel van jelölve. A templomot és a „Landhaus“ nyugati szárnyát egy négyzet alapú és sarkain egy-egy kezdetleges bástyával ellátott védőöv veszi körül, melyet kétségtelenül még Nádasdy építtetett volt. Az ily módon létrejött „ridotto“, melyet látképi ábrázolások²⁷ is igazolnak, alkotta 1526 és 1572 között Kanizsa erősségét, mely tehát e

²⁵ A vár építészeti alakulására részleges adatokkal szolgál: *Pataki*, A XVI. századi várépítés Magyarországon, 17., 25. ll.; *Banfi*, Carlo Theti és a magyar várépítészet, („Hadtört. Közl.” 1952. évf. 18—19. l.); *Maggiorotti—Banfi*, La fortezza di Giavarino, pp. 74—76.; *u. ö.*, Pietro Ferabosco („Hadtört. Közl.” 1953. évf. 168—173. ll.); *Makoviczky Gyula*, Nagykanizsa város településföldrajza („Geographica Pannonica”, III.) Nagykanizsa 1954, 6—8. ll.; *Maggiorotti*, Gli architetti militari, v. II, pp. 234—242.

²⁶ *Bécsi Hadi lev.*, „Exp. 1572. máj. No. 77—0065. sz. alatt; közli *Maggiorotti*, Gli architetti militari, II. k. 50-ik tábla.

²⁷ Ilyen pl. *Frantz Christoph Khevenhiller*, Annalium Ferdinandeorum tomus II (Leipzig 1721) c. mű 562-ik lapján levő metszet. *Galeazzo Gualdo Priorato*, Historia di Leopoldo Cesare (Vienna 1670), v. II, p. 397 — alaprészével érdekes leírását is adja.

formájában építészeti jellegénél fogva várkastély volt. Alakulása következő szakaszát Feraboscónak egy másik, 1578-ban készült rajza²⁸ szemlélteti. Ezen már nincs meg sem a templom, sem a „Landhaus“; ezeket időközben nyilvánvalóan lerombolták, ellenben a „ridotto“ magyául a „Casa di munizione“ látszik, védőövbbe foglalva. Ehhez a változáshoz képest, a Nádasdy-féle védőöv kelet felé meghosszabbítván, alapjában téglá formát kapott, legalább ideiglenesen hat bástyával;²⁹ ezek közül azonban a hosszabb gátakon levő két középbástya a szóban levő alaprajz készültkor már le volt bontva. A középbástyák ugyanis feleslegessé váltak a második, külső védőöv építése következtében. Ez szabálytalan téglalap formában készült, négy sarokbástyával és a déli kötőgáton egy négyszögű kaputoronnyal. A kanizsai erősség tehát alakulásának ebben a második, 1577 és 1578 közé eső szakaszában is megtartotta várkastély jellegét.

Ferabosco szóban levő rajzai a várkastély további alakulására is értékes felvilágosítással szolgálnak. Így az 1572-i rajz magának Feraboscónak tervét is ábrázolja, mely a várkastély körül egy „cittadella“ építését javasolta, szabályos ötszögű védőöv formájában, a modern olasz rendszer elvei szerint. Az ingovány közepette ily módon alakuló vár, a délre elterülő várossal az ú. n. „chiusa“ révén közlekedett volna, mely elnevezésen a tervező cölöpökre épített s őrtoronnyal ellátott híd-szerű utat értett. Ferabosco e terve azonban a Haditanácsnál élénk ellenzésre talált Carlo Theti részéről.³⁰ Az ennek következtében támadt nézeteltérés³¹ csak Miksa császár halálával ült el, mikor is Rudolf császár Ferabosco javára döntötte el az immár öt év óta húzódó meddő vitát. Valóban, ez építész, második, azaz 1577-ben felvett rajzán már az építés stádiumában látjuk a készülő cittadella két déli bástyáját; elhelyezésük világosan mutatja, hogy azok tényleg egy szabályos ötszögű bástyaöv tartozékai. A két alaprajz tüzetes összehasonlítása azonban azt is igazolja, hogy Ferabosco módosította eredeti tervét, amennyiben az 1577-ben épülő két bástya méretei kb. a kétszeresei az 1572-i

²⁸ *Bécsi Hadi levél*, „Exp. 1578. júl. Nr. 155. sz. alatt; közli *Maggiorotti—Banfi*, La fortezza di Giavarino, p. 77.

²⁹ Ebben az átmeneti formában ábrázolja a védőövet: *Giangiaco­mo de Rossi*, Teatro della guerra contro il Turco (Roma 1686), XVIII. tábláján és *Ercole Scala*, L'Ungheria compendiata (Venezia 1687), 57. lapján levő metszet.

³⁰ V. ö. *Carlo Theti*, Discorsi delle fortificazioni (Venezia 1588), lib. VI, pp. 129—151, ahol mellékelve van Ferabosco tervrajza is.

³¹ Lásd *Kárpáthy—Kraujánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (Budapest 1955) c. műve 125, 126, 129. és 191. l.-jain idézett okmányokat.

terven feltüntetett méreteknek. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az 1572. évi terv került kivitelre, hanem Ferabascónak az a harmadik, eddigi ismeretlen tervrajza, melyet az 1. melléklet³² szemléltet.

Sajnos azonban, a terv és a valóság, mint általában törénni szokott, ezúttal sem felelt meg teljesen egymásnak. Váratlan török támadás ugyanis félbeszakította az 1577-ben és 1578-ban serényen folyt építkezéseket,³³ melyek akkor a bástyaövnék csupán déli, a várkastélyt nyugat és kelet felől közrefogó két bástyájával és a hozzájuk tartozó kötőgáttal készültek volt el, miért is a várkastély biztosítására észak felől a Zala folyó vizét terelték egy mesterséges mederbe, melyet a veszély elmúltával is meghagytak. Ezen előre nem látott körülmény következtében, a bástyaöv két szakaszban épült fel, s azonfelül formájában is eltorzult. A felépült vár 1600-ban, mikor a törökök kezébe került, már elnyerte volt azt a formát, melyet az 1687-ben készült alaprajz szemléltet. (2. melléklet.)³⁴ Ez az eredeti tervtől meglehetősen eltéréseket mutat, melyeket azonban nemcsak a már említett okok, hanem azonfelül az 1601- és 1604-i ostrom következtében, a törökök eszközölte szabálytalan építkezések is kielégítően megmagyaráznak. Mindazonáltal a várnak 1700-ból való alaprajza az eredetileg elgondolt formában mutatja a kanizsai bástyaövet,³⁵ világos jelölül annak, hogy ez az ábrázolás nem az akkori tényleges állapotot, hanem az eredeti tervrajzot másolta. (3. melléklet.)

Bármiként volt is, bizonyos, hogy a kanizsai vár a XVI. és XVII. század fordulóján kora hadiépítészetének magas színvonalán állott, melyet az akkori ostromtechnika még nem ért volt el, ami már eleve kedvezőtlen befolyással volt az 1601-iki vállalat sorsára.

Az ostromra³⁶ érkezett császári hadsereg szeptember 9-én

³² Karlsruhei nagyhercegi levél, XV. Band, Nr. 29.

³³ V. ö. *Pataki*, id. mű. 25. l. 118. jegyzetben idézett forrásokon kívül: Baldigara 1577 júl. 2-án, 1578 ápr. 9-én és júl. 22-én kelt jelentéseit, idézve *Maggiorotti—Banji*, Pietro Ferabasco, *id.* 9. jegyzeteiben.

³⁴ *Bécsi Hadi levél*, Térkép-oszt. H. III. c. 156.

³⁵ U. ott, Inland, c. Va, Grosskanissa, Nr. 1.

³⁶ A 2-ik jegyzetben felsorolt irodalmon kívül Kanizsa ostromáról szólnak: *Bartolomeo Dionigi da Fano*, Aggiunta alla Historia di M. Giovanni Tarcagnota (Venezia 1617), pp. 474—76; *Niccolò Doglioni*, Compendio storico universale (Venezia 1622), pp. 909—15. Modern feldolgozást ad *Albrecht Stauffer*, Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601, a „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“ VII k. (Innsbruck 1886), 265—313. lapjain Peter Casal leveleinek közlésével. Elsőrendű források a Vatikáni könyvtár Urb. Lat. 818. jegyű kódexének 520—24 („Ristretto di progressi intorno all'impresa di Canissa“) és 526—29. lapjain („Raguaglio del successo di

Vízvárnál megállapodván. Gonzaga Medicivel és Galeanival még aznap a vár fekvésének megvizsgálására sietett, s az ő megnyugtató jelentésükre elhatározták, hogy másnap folytatják az előnyomulást a várat környező mocsárig.³⁷ Valóban, 10-én reggel a pápai hadosztályokból alakult elővédet a parancsnokló Ferdinánd főherceg helytartó tábornoka, Vincenzo Gonzaga, a vár alá vezette, hová aznap este megérkezett a császári hadsereg zöme, 11-én pedig a toscanai segélycsapat is. A terep megszállása a törökök állandó tüzelése közepette történt; ez azonban nem akadályozta a császáriakat, hogy a Zala folyón átkelve, a másik oldalt is megszállják, minek következtében 18-án teljessé vált a vár körülzárása. A császári hadsereg állásairól az írott forrásokkal³⁸ megegyező s pontos ábrázolást bírunk Giovanni Orlandi „Il vero disegno della fortezza di Canissa” című rézmetszetében (4. melléklet), mely szerint a vártól északnyugatra és északra a Flaminio Delfini parancsnoksága alatt álló pápai hadosztályok, északkeletre Ferdinánd főherceg, keletre Don Giovanni de' Medici, délre Vincenzo Gonzaga fejedelem, délnyugatra pedig Francesco dal Monte táborai voltak felállítva, úgy hogy a lovasság közvetlenül Medici tábora megett, a Székesfehérvárra vezető út két oldalán foglalt helyet.

Azonban a császári hadseregnek a vár körülzárása folytán lehetővé vált harcképességét jelentékenyen csökkentették a mihamar szembetűnő hibák és fogyatkozások.³⁹ A teljesen erélytelen és minden katonai képesség híjával levő Ferdinánd főherceg a főparancsnoklást helytartójának, a háború mesterségében hasonlóképp járatlan mantovai fejedelem kezébe adta. Ez általános megütközést keltett. Mindenekelőtt Flaminio Delfini sietett kijelenteni, hogy a császár segítségére küldött pápai sereg számára csakis a császár képviselőjétől, magától a főhercegtől fogad el parancsokat. Medici pedig arra hivatkozva, hogy a toscanai nagyherceg személyes képviselője, a mantovai fejedelemével egyenrangú bánásmódot követelt maga számára. Viszont a német zsoldosok részéről Herberstein tábornok kereken felmondta az engedelmességet a mantovai fejedelemnek. Az általános versengés közepette, a tehetetlen bábként álló főherceg bizalmát élvez-

Canissa”) olvasható jelentések, továbbá u. ott az Urb. Lat. 1069. kódexben íevő tudósítások, valamint a Vatikáni levéltár Borghese III. 70 bc., 93 a., 93 b. és 115 bcf. jegyű kódexeibe foglalt, s alább pontosabban idézett jelentések.

³⁷ Alessandro Striggio-nak Kanizsán 1601. szept. 14-én kelt levele a mantovai áll. levt.-ban, „Carteggio d'Ungheria” E. V. 3, busta 553.

³⁸ Urb. Lat. 1069., f. 617: Avviso di Venezia, okt. 6. sz.

³⁹ E tekintetben lásd: Urb. Lat. 818, parte II, ff. 326—329: „Raguglio del successo di Canissa” idevonatkozó részleteit.

ve, a tábornokká előléptetett Orfeo Galeani („colonnello Orfeo“) ravasz számítással magához ragadta a vállalat irányítását. Azonban tekintély helyett a segélycsapatok magasrangú fejei részéről inkább gyűlöletet szerzett magának.

A fejtelenség okozta zűrzavarhoz hozzájárultak még a hadsereg hiányai. A kb. 1.000 főnyi védőőrséggel ellátott, élelmi- és lövészerrel bőségesen felszerelt, kiváló erősségű végvár megostromlására érkezett hadsereg kb. 30.000 főből állott.⁴⁰ Az ágyúk számáról eltérően nyilatkoznak a források, s csak hozzávetés alapján állíthatjuk, hogy számuk nem haladta túl a százat.⁴¹ Ezek vontatására állítólag 1.000 ló kellett volna, de csak 300 volt, úgy hogy az ágyúkat csak részben használhatták az ostromra. A tűzéréség mindössze csak 6.000 lövedékkel volt ellátva, de ebből 1.800 darabot tartalmazó ládák a mocsárba veszttek. A műszaki legénység („guastatori“), melyből legalább 1.000-re lett volna szükség, csupán 500 főből állott, de ezek is hamarosan megszöktek, úgy hogy helyettük egyszerű katonákat kellett alkalmazni, akik igen tökéletlenül végezték a szakszerű kiképzést kívánó munkálatokat. Mindezen fogyatkozások betetőzéséül hiányzott a láp feltöltéséhez szükséges homok és rözse kellő mennyisége, melynek nagy távolságból való beszerzése rendkívüli idővesztéssel járt, az ostromműveleteket állandóan akadályozva.⁴²

Ily áldatlan viszonyok következtében csak szeptember 29-én kezdődött a vár lövetése, 30 ágyúval. Ezek három csoportban voltak felállítva, vagyis: a pápai táborban az északi bástya ellen, a császári táborban a délkeleti, a spanyol király küldötte segélyhad táborában a déli várszakasz ellen.⁴³ Egyidejűleg megkezdték a mocsár lecsapolását hevenvében készített csatornák útján,⁴⁴ de a kísérlet mihamar csődöt mondott, mintahogy a tűzéréség is egyelőre teljesen hatástalannak bizonyult a rendkívül tevékeny török ütegekkel szemben, melyek jól irányzott lövéseikkel rengeteg kárt okoztak az ostromló seregben. Mindezek ellenére, még aznap 29-én a pápai segélyhadak — Delfini helytartójának, Vincenzo Santacrocce vezetése alatt — megkísérelték a vár északnyugati kapujához

⁴⁰ V. ö. *Urb. Lat.* 818, f. 520: „Ristretto di progressi intorno all'impresa di Canisa“; *Urb. Lat.* 1069, f. 524.

⁴¹ Az *Urb. Lat.* 1069, f. 532 („Avvisi di Venezia“ szept. 8.) szerint 60, a f. 544 („Avvisi di Roma“ szept. 15.) szerint 50 ágyúja lett volna a seregnek, viszont az előbbi jegyzetben idézett „Ristretto di progressi“ a visszavonulásról szólva azt állítja, hogy az ágyúknak csak kis részét sikerült megmenteni, s 80 a törökök zsákmányául maradt.

⁴² *Urb. Lat.* 818, f. 526: „Raguaglio del successo di Canissa.“

⁴³ *Mantovai áll. lev.* „Carteggio d'Ungheria“ E. V. 3, busta 533: Aless. Striggo levele Kanizsáról 1601 szept. 29-én.

⁴⁴ *Urb. Lat.* 1069, f. 597, Kanizsáról szept. 29-én kelt tudósítás.

vezető cölöphíd elfoglalását, de az eredménytelen kísérlet nagy véráldozatba és a parancsnok életébe került.⁴⁵ Ezt leszámítva az ostrom csak sikertelen tüzelésre és lövészpazarlásra szorítkozott. Ez ürügyül szolgált nyílt lázadásra Orfeo Galeani ellen, akit okt. 2-án orvul megöltek.⁴⁶

Galeani halála némileg enyhítette a vezérek közt lapangó féltékenységet, s így lehetővé vált közreműködésük egységes műveletre. Ilyen művelet célpontjául az eddigi tapasztalatok alapján, a vár déli szakasza kínálkozott, hol a főkapuhoz vezető híd megkönnyítette a védőművek megközelítését, melyekben az ostromló ütegek máris jelentékeny kárt tettek. Erre az oldalra jutván az ostrom súlypontja, okt. 5-én a pápai segélycsapatok táborából 50 század („insegne”) Flaminio Delfini vezetése alatt átvonult a déli oldalra, s a főkapuval szemben helyezkedett el, minek következtében a spanyol király segélycsapatai és a firenzei segélycsapatok egyesülve, a délnyugati bástyával szemben foglaltak állást. Másnap megkezdődött az ostrom előkészítése a déli szakasz védőműveinek ágyúzásával és az árok feltöltésével. A tűzértséget az elhúnyt Galeani helyére kinevezett Eggenberg Károly ezredes irányította, Cesare Porta hadimérnök közreműködésével,⁴⁷ az árok feltöltése pedig Federico Ghislieri ezredes különös feladata volt, aki e végből saját találmányával⁴⁸ próbálkozott. Sajnos, az időjárás kitartó esőzésre, majd váratlan fagyra és havazásra fordult, s amennyire kedvezőtlen volt az ostromlókra, annyira kedvezett az ostromlottaknak, mert ismételt kirohanásaikkal állandóan tizedelték a zord időjárás következtében borzalmas mértékben apadó keresztény hadsereget.⁴⁹ Csak október 19-én vált lehetővé az ostromműveletek folytatása, minek következtében a tervezett roham

⁴⁵ V. ö. az *Urb. Lat.* 1069. sz. kódexben „Dal campo sotto Canisa” Kanizsáról szept. 29.-én.

⁴⁶ V. ö. az *Urb. Lat.* 1069. sz.-ú kódexben „Dal campo sotto Canisa” okt. 6.-án (ff. 734—5.), 15.-án (ff. 736—7.), 19.-én (ff. 738—9.) és 29.-én (ff. 740—2.) írt becses jelentéseket, melyek szeptember 30-tól naplószerűen ismertetik az eseményeket.

⁴⁷ Cesare Posta kanizsai szerepléséről *Istoánfi* (id. mű 475. l.) ad tudósítást, aki szerint „e Pontificiis cohortibus architectus” lett volna, holott biztosan tudjuk, hogy császári szolgálatban állott.

⁴⁸ Kanizsa ostromáról szólva „Trattato sopra l'espugnazione della Rocella” című értekezésének *Carlo Promis*-tól (*Miscellanea di Storia Italiana*, v. XII, pp. 610—12.) idézett részében, maga Ghislieri mondja: „colà inventai la macchina battezzata in *Fiandra Salsiccion*, ch'era un gabbione di diametro di 15 piedi e lungo altrettanti, ripieno di fascine molto ben ligate in tre parti della loro lunghezza e incrociato in travicelli...” — Kanizsa megvívására elgondolt tervét „Discursus Friderici Ghislieri de modo facile expugnandi arcem Canisam” a római Vallicellikönyvtár 35. számú kódexe őrzi.

⁴⁹ V. ö. a *Fatikáni lept.* Borgh. III. 115 bcf. jegyű kódexében Flaminio Delfini okt. 15- (f. 149.) és 20-án (f. 201.) kelt jelentéseit.

előkészítése 26-án végső stádiumba jutott. E napon a déli kapuval szemben elhelyezett 10 ágyút, két ütegbe csoportosítva, a délnyugati, és a délkeleti bástyákkal szemközt állították fel, Carlo Rossi és Francesco Roberti parancsnoksága alatt, hogy a keleti és az északi bástyákkal szemben Cesare Porta, illetőleg Filippo Pigafetta irányítása alatt, 10—10 ágyúból álló másik két üteggel együtt átvegyék a szót az „ultima conclusione” megtételére.⁵⁰

Október 28.-án történt a roham, a következő terv szerint: Rossi ütegeinek vezényletét Gonzaga veszi át Ghislierivel, a Robertiét pedig Medici Delfinivel; a négy üteg védelmére egyenként 300 embert rendeltek a vár megközelítése végett készült öt híd, illetve töltés biztosítására, mindegyiknek elején 50—50, végén 150—150 ember foglal állást a számukra kiépített állásokban; a hidak számának és helyzetének megfelelően, öt támadó oszlop fejlődik, mégpedig a délnyugati bástya ellen a spanyol király és a toscanai nagyherceg segélycsapataiból, a déli kapu ellen a pápai hadakból, a délkeleti bástya ellen a Herberstein-vezette szlovén-horvát zsoldosokból, a keleti bástya ellen a Risaccione (?) ezredes vezette császári zsoldosokból, s az északi bástya ellen Ascanio Sforza vezetésével a pápai segélyhadakból. Ehhez a tervhez képest, Sz. Simeon napján hajnalhasadáskor kettős kúrtszó adott jelt a rohamra; de még mielőtt az megállapított rendbe fejlődhetett volna, egyfelől az ostromlottak hatásos tüzelése következtében, másfelől a hidak teherbírásának elégtelensége miatt meghiusult. Bár a hidak teljesen hasznavehetetlenné váltak, Flaminio Delfini buzdítására, a pápai zsoldosok legjobbjai, nyakig vízben gázolva, újabb rohamot intéztek, melynek sikertelensége 200 merész vállalkozó hősi halálával tetőződött be.⁵¹ Giacomo Serra⁵² megrendülve írta aznap a pápának: „Io ho visto questa gente andar valorosamente all'assalto ma

⁵⁰ Lásd az imént idézett Borghese-kódex 204. lapján Delfini okt. 27-én kelt jelentését, s az Urb. Lat. 1069. kódex 687. lapján Kanizsáról okt. 27-én írt híreket.

⁵¹ *Casal* („Wie der Sturm vor Kanizsa den 28 october abgangen“, *Mitth. des Oest. Instit.*, VII. 303.) jelentésén kívül lásd az *Urb. Lat.* 1069. sz. kódex 740—42. lapján „Dal campo sotto Cauisa li 29 di Ottobre 1601” írt jelentését, s Delfininek a Borgh. III. 93 b. kódex 6. lapján, valamint a Borgh. III. 115 bef. kódex 206. lapján levő okt. 29-én kelt jelentéseit.

⁵² A táborban állandóan jelen volt pápai főhadbiztos jelentéseit a Vatikáni lev. Borgh. III. 93 a. jelzetű kódexe (ff. 104—214) őrzí, de ezek kevés hadtörténeti érdekekkel bírnak, s inkább a pápai segélyhadak el látására vonatkoznak, melyről Serra állandóan panaszkodik, ami arra bírta a pápát, hogy szóvá tegye a kérdést Ferdinánd főherceghez október 13-án kelt levelében, melynek fogalmazványát l. a Vatik. lev. Arm. XLIV, vol. 45 kódexében a 321. sz. alatt.

l'esito, causato forse da poco governo, fu l'abbattersi assai; voglia Dio che si possa rimettere...⁵³

Valóban, a Sz. Simeon napi roham vereséggel felérő eredménytelensége lesújtó hatással volt az ostromlókra, mindazonáltal nem vette el kedvüket a vállalat folytatásától. A megbetegedett Flaminio Delfini maga köré gyűjtötte a pápai segélycsapatok ezredeseit, s feleskette őket, hogy inkább a tisztos halált választják, mint a gyalázatos megfutamodást: „il morire valorosamente che fuggire vituperosamente”.⁵⁴ A törökök ugyan, ismételt kirohanásaikkal egyre tizedelve az ostromlókat arra törekedtek, hogy eltérítsék őket szándékuktól, de Ferdinánd főherceg immár mit sem változtatott elhatározásán. Fokozott buzgalómmal láttak hozzá új hidak készítéséhez abban a reményben, hogy ha a Dunántúl működő Mátyás főhercegtől idejében segítség érkezik, november közepén új rohamot intézhetnek a vár ellen. Tényleg, november 14-én megérkezett Russworm Hermann Kristóf ezredes 5.000 gyalogossal és 2.000 lovassal,⁵⁵ de a következő éjjel oly kemény fagy támadt, hogy reggelre 3.000-en haltak bele, ami végzetes volt az ostrom sorsára. A nov. 15-én összeült haditanács ugyanis, Flaminio Delfini nagy ellenzésére, elhatározta az ostrom megszüntetését. A szégyenletes határozat kieroszakolását Russworm⁵⁶ a mantovai fejedelem befolyásának tulajdonította, viszont Vincenzo Gonzaga magát az ezredest tette meg bűnbaknak.⁵⁷

Bármiként történt is, mit sem változtat azon, hogy az ostromlóereg nov. 17-én elhagyta Kanizsát, a visszavonulókra ütő törököknek engedve 80 ágyút, sok lővő- és élelmszert. Az elővédet a mantovai fejedelem vezetése alatt az olasz segélycsapatok alkották, Russworm pedig a visszavonulást fedezte, mely inkább gyáva megfutamodásnak látszott. Mikor Delfini december 5-án Marburgban a pápai katonákat meg szemlélhette, mindössze 3.500 főt számlálhattott, kik megtörve s betegen, szánelmas gyászmenetben kísér-

⁵³ Borgh. III. 95 a, f. 168.

⁵⁴ V. ö. *Urb. Lat.* 1069. sz. kódex 714. l.-án a Grác-ban nov. 12-én kelt jelentést.

⁵⁵ *A. Stauffer*, Hermann Christoph Graf von Russworm, kaiserlicher Feldmarschall unter Rudolf II (Freiburg im Br. 1895), II B., S. 88.

⁵⁶ Kapornakon nov. 20.-án Mátyás főherceghez írt jelentésében, melynek kéziratát lásd az *Urb. Lat.* 818. sz.-ú kódex 408—409. lapján, kiadását pedig a *Del Tesoro Politico la parte terza e quarta* (Helenopoli 1612) c. mű 3-ik részének 34—37. lapjain.

⁵⁷ *Mantovai áll. lev.* „Dipartimento Affari-Esteri II”, Istruzioni, doc. XXVI: Istruzione del D. Vincenzo a Federico Gonzaga per la Corte Cesarea, da Gratz 27 nov. 1601. — Lásd még a velencei áll. lev. „Esposiz. Principi” Reg. 15 c. jegyű kötet 113—114. lapján levő Mantovában 1601 dec. 29.-én keltezett címzés nélküli okmányt.

ték Rómába vezérük, Aldobrandini holttestét. A szerencsétlen végű vállalat unokaöccse s 6.500 katonája életébe, azonfelül 501.664 forintjába került⁵⁸ a pápának, aki az 1601 december 14-i konzisztoriumon Kanizsa szégyenletes ostromáért⁵⁹ legalább a székesfehérvári diadallal vigasztalhatta magát.

*

* *

Gianfrancesco Aldobrandini hadivállalatai, mint látható, szervesen beleilleszkednek abba a tervbe, melyet Rudolf császár és király Haditanácsa dolgozott ki Magyarország felszabadítására a török járom alól. Ezt a tervet ugyan meglékelte 1594-ben Szinán basa Győr elfoglalásával, mindazonáltal Mansfeld Károly lehetségesnek vélte Buda visszafoglalását, melyet Esztergom megvételeivel akart előkészíteni. Az évégből 1595-ben megindult hadjárat közben Mansfeld meghalt, de Aldobrandini első hadivállalata lehetővé tette a cél elérését Esztergom és Visegrád visszafoglalásával. Mégis az 1597-ben kezdett hadjárat, a támogatására második expedíciójával érkezett s Mansfeld tervének folytatását javasló Aldobrandinival szemben, Buda visszafoglalását megkönnyíthetőnek vélte Pápa és Győr felszabadításával, de ezúttal csak Pápa megvétele vált lehetővé. Viszont Győrnek 1598-ban történt elfoglalásával megnyílt az út Buda ostromára, de Kanizsa eleste miatt, az 1601-ben immár harmadik expedíciójára vállalkozott Aldobrandini, hazája érdekében előbbre valónak tartotta „Itália előbástyájá”-nak visszaszerzését. A vállalat sikertelenségét a halál jótékony szemfedője már el-

⁵⁸ Lásd a vatik. lev. Borgh. III. 70 bcf. Kódex 118. l.-án Pigafetta és Borgh. III. 95 b. kódexe 89. l.-án Delfini jelentését, továbbá Serra jelentését a Monumenta Vaticana Hungarica II. sor. III. köt. 33. sz.-a alatt.

⁵⁹ Az ostrom krónikájának kiegészítéseképp megjegyezzük, hogy a vállalat emlékére Vincenzo Gonzaga a mantovai Palazzo ducale egyik termének mennyezetére egy labirintust festetett, e körirattal: *Dum sub arce Canisiae contra Turcas pugnabat Vincentius Mantuae IV et Ferrariae II Dux*; a labirintus közéibe pedig e mottót íratta: *Forse che si, forse che no*, melynek eredetileg egy XVI. századi népdal refrénje. Itt olvasta a mottót Gabriele d'Annunzio, aki azt 1910-ben megjelent regénye címéül tette meg, melynek eredetéről és értelméről akkoriban sokat vitatkoztak az olasz irodalomban; megfejtette *Vincenzo Errante* az „Archivio Storico Lombardo” XLII. (Milano 1915) kötetében, a mantovai fejedelem szerepének ismertetésével a kanizsai vállalatban. Szerinte a labirintus a Kanizsa alatt harcoló mantovai fejedelem lelki állapotát jelképezi, aki állandó kétségek közt hanyódván, az idézett stornello szavaival télplődött az ostrom bizonytalan eredményén. A világhírű regényíró talán maga sem tudta, s még kevésbé sejtették olvasói, hogy az elfeledett népdalnak műve címéül írt refrénje egy magyar város történetének gyászos epizódjára vonatkozik!

rejtette előle. Hasonlóképen csődbe fulladt Budának végre 1602-ben Russworm megkísérelte ostroma.

Ia általános szempontból magukban véve vizsgáljuk az eseményeket, akkor úgy látjuk, hogy Aldobrandini hadivállalatai nem voltak nagy hatással a török félhold járma alatt sinylődő magyarság sorsára. Esztergom, Visegrád és Pápa megvétele, miként a magyar kard bármelyik győzelmes fegyverténye a török igával szemben, egyenként és összesen is csak tiszavirág életű jelenség volt, s csupán viszonylagos jelentőséggel bírt. A török birodalom a XVI. század végén sokkal nagyobb hatalomnak bizonyult, semhogy a királyi Magyarország sikeresen megbirkózhatott volna vele egy olyan korban, midőn a hadviselés súlypontjában a vár állott, s a hadiépítészeti vívmányai messze túlszárnyalták az ostromtechnika színvonalát. A sikertelenség okát tehát elsősorban a kor viszonyai közt kell keresnünk; valóban, Magyarország felszabadítására az idő még nem érett volt meg. Mindazonáltal ily körülmények között sem mondhatók meddőeknek Aldobrandini hadivállalatai, mert a három vár megvívásával elért eredmény, a fentebb jelzett okok miatt, viszonylagosan is elvitathatatlan jelentőséggel bírt. Azonfelül még egy különös fontossága is volt Aldobrandini hadivállalatainak: mindenekfelett éreztették a magyarsággal legyőzöttsége, szétszaggatottsága és megalázottsága gyötrelmes napjaiban, hogy Itália minden más nemzetnél jobban viseli szívén sorsát s osztozik csapásában, életöszönnel és reménnyel táplálva jobb jövőbe vetett hitét. Ugyanakkor, midőn csak haszon reményében, az idegen kalandorok légiói népesítették be a magyarországi harctereket. Itália hét év alatt majdnem 32.000 embert állított fegyverbe a magyar nemzet védelmére. Ezek a harcosok a keresztény összetartás nevében, pusztán Krisztus szerelméből, halhatlan önzetlenséggel, a Szentföldért harcoló kereszties lovagok példájára ontották vériüket a magyarság ügyéért. Ezzel a vérel a két nemzet fegyverbarátságának ragyogó és gyászos lapjai írvák a magyar történelemben!

Aldobrandini három expedíciójában a jobb magyar sorsért maga a fővezér s a vele együtt elhullott 24.000 hős olasz adta életét: a nemzet elismeréssel rója le irántuk régi adósságát, s kegyelettel áldozik emléküknél.

(Róma.)

Dr. Banfi Florio.